

Komoróczy Géza

SZÚCS JENŐ EGYETEM NÉLKÜLI TANÁR

Hogy az ELTE székhellyel működő történészhallgatói egyesület Szűcs Jenő emlékeztétét idézi fel, arra szokásszerű alkalom, például, kerek évforduló, aligha – igazi ok azonban van, nem is egy. A tudományos megemlékezést a bölcsészkar történészhallgatói kezdeményezték, ők szervezték is. Nem mindig tudták, s ezért nem tudták figyelembe venni sem, hol húzódik Szűcs Jenő varázsköre a mai magyar szellemi életben: hogy kik voltak még, akár az ide meghívottként szereplőkön kívül, szakmai és szellemi barátai, kik a tanítványai, s főként, hogy kik állnak vagy kerülnek, most már posztumusz kisugárzásának erőterében is, a hatása alá. Akárhogyan is, az elismerést nem szabad megtagadni az alkalom nélkül is alkalmat teremtő szándéktól, mert maga a vállalkozás önmagában is figyelmet érdemel. Fogalmazzunk így: egyetemi hallgatók szerveznek emlékeztést, az Egyetem vagy éppen az Akadémia helyett. Sz ez azért, valljuk be, jó jel. Nincs lehetőség arra, hogy megemlékezés ürügyén ki-ki a halála után ünnepelet dicsőségéhez kösse saját szekerét. Megtudni belőle, kiknek hiányzik Szűcs Jenő: kiknek hiányzik, nem annyira személyesen, az más dolog, hanem intézményesen.

Mert ahogyan a jelentős személyiségek esetében oly gyakori, Szűcs Jenő a halála után eltelt esztendőkből, ez immár négy év, kissé mintha feledésbe merült volna. Mintha a közvetlen utókor megpróbálná lerázni magáról a pontosan nem is leírható nagyság nyomasztó hatását.

Nem hallani már, de azért még a levegőben lebeg Szűcs Jenő legutolsó nyilvános szava, a figyelmeztető közbevetés és elhatárolódás az egykori Új Márciusi Front – mára politikaként teljesen érdektelenné vált – törekvéseitől. Akkori rövid megnyilatkozása a szellemi és politikai manipulációk drámai hangú elutasítása, de fogalmazzak tompább hangon: lényegi természetük határozott leírása volt.

Megjegyzem, Szűcs Jenő e rövid kis levele vagy beszéde, nem tudom, minek nevezem, mert beszéd helyett levél, amelyet végül mégis mint beszédet felolvasott, magam nem voltam ott, csak írásban ismerem: talán élete egyetlen direkt politikai nyilatkozata, írásban legalábbis, alig négy év alatt bámulatosan találó történetírássá vált. Nemcsak az maradandó benne, ahogyan Bibó legáltalánosabb történeti koncepciójára hivatkozással kezdi, ti. azzal, hogy a történelem nem célirányos folyamat, hanem alternatívák közötti választás. Még inkább találónak és maradandónak látom, ahogyan megfogalmazza, mi a legnagyobb probléma a mi akkoriban kezdődő s máig sem sokkal messzebbre jutó átalakulásunkban. Az ti., hogy a magyar közélet voltaképpen nem tudja, mi az a civil társadalom, s ezért van, hogy a hatalomra törők, akik azóta hatalomra kerültek, politikusként is csak részesedni akarnak a hatalomból, minél nagyobb részt persze, ahelyett, hogy az intézményes hatalommegosztásra és a hatalom ellenőrzésének intézményeire építenék fel a demokratikus uralmi rendszert.

Mintha Szűcs Jenő közéleti vagy politikai személyiség lett volna. Holott vérbeli elméleti tudós volt. Mint valódi formatív hatású történetíróknál: igazi utóélete csak most készülődik. Ezt fogja szolgálni hagyatékban maradt munkáinak kiadása, és – mások részéről – a szembenézés az örökségével.

A mai megemlékezés jó alkalom, hogy hozzáfogjunk ahhoz, amire nem kell még alkalom sem: Szűcs Jenő mint eleven klasszikus megformálásához.

Sem születésének, sem halálának nincs kerek évfordulója, bár négy éve éppen ez idő tájt kísérte ki őt igen sok híve, barátja a Farkasrétre. Undok, szemerkélő eső, téliesre forduló idő, deres sár, nyomott, értetlen hangulat. Mindenki nyomott kedvében volt, s megvallhatjuk, nemcsak a váratlan halál: a közhangulat miatt is.

A halálát közvetlenül megelőző évek Szűcs Jenő számára nem a politikába lassan belesodródás esztendei voltak. Nem ő maga: jelentősége és hatása volt politikai szerep. Őt a történetírói gondok nyomasztották. Tető alá akarta hozni hosszú évek óta maga előtt görgetett vállalkozásait, a megrendelés vagy megbízás és a belső készítés pólusai közti erőterben lassan formálódó, helyenként mindig formátlan kéziratokat. És tőle telhetően jól teljesíteni, amire kapacitálások után végül elkötelezte magát: a kései egyetemi tanárság feladatait is.

Szűcs Jenő nem volt igazi tanárfajta: akinek a gondolatai részben éppen az órákon formálódtnak. Töprengő, a maga zárt belső világában viaskodó elme: neki a tanítás *munka* volt mindenképpen. Mégis, abban a pár évben, amikor tanított, amikor – túl-téve magát a kései felkérés és a kinevezési procedúra alig dokumentálható apró megaláztatásainak sérelmein – a katedrára állt: ő volt a Bölcsészkaron a valódi élmény, az esemény; nem volt más senki hozzá fogható Karunk tanárai közül. A Kar eredendő hátrányos adottságain nem tudott változtatni: a latin és az általános műveltség nyomasztó hiányán, a történelemtanítás hétköznapijainak és átlagának tartós szellemtelenségén. De legalább a jelenlétével jelezte: lehetséges valami más is.

S mégis: Szűcs Jenő mint tanár és mint formatív személyiség mindig is nagyobb hatást tudott kifejteni beszélgetésben, napi munkálkodásban, akár még írásban is, mint ami a katedrán megadatott neki. Történetíró volt: a töprengő személyiség inkább megnyílt a papír fölött, mint szabad előadásban.

Ezen a helyen nyugodtan és felelősséggel mondhatom: elmúlt fél évszázadunkban, talán Hajnal István mellőztetése óta, kétségkívül Szűcs Jenő a legjelentékenyebb történetíró Magyarországon. Igazi *nagy történelem*, amit művelt, valódi nagy történetírás.

Miben látom a jelentőségét? Csak tételeket mondok; példákra és elemzésekre nem ez a megnyitó beszéd az alkalom.

1) Munkái mindig forrásfeltáráson alapulnak. Ez nem olyan magától értetődő, banális követelmény a történetírásban, mint amilyenek gondolnánk. Vannak sikeres, sőt jó történészek, akik sohasem olvasnak forrásokat. Szűcs Jenő, hosszabb időn át gyakorló levéltáros, az Országos Levéltár iratanyagában alapos ujjbegyjártasságot szerzett; ezt a fondjegyzékei is bizonyítják. Később nyelvi, filológiai, eszmetörténeti forrásokat elemzett, olykor filoszt is megszégyenítő alapossággal. Problémái a források problémái. Végül – ó, borzalom – még a numizmatikát is bevonta kutatásaiba. Mindig tudta, hol vannak témájához az eredeti források, és tudta kezelni is ezeket a forrásokat.

2) Kritikai történetíró volt, aki pályája elején hamar túljutott az adathalmazó történetírás módszerein: kérdező, problémafeltáró történetírást művelt. Egy történész kritikai pengéje mindig kétféle vág: anyagára és saját korára. A korszerű kérdések nyomán más alakot ölt számunkra a történelem, és fordítva. Ez volt Szűcs Jenő nemzettanulmányainak a legfőbb hozama.

3) Nem tematikailag és kronológiailag korlátozott szakkutató volt, hanem a történelem egésze érdekelte: esemény vagy vélemény éppen úgy, mint a hosszú időn át tartó folyamatok, a mélytörvényszerűségek. Így találkozhatott Szűcs Jenővel az Annales-kör nagy elmélete is, amit jelez Braudel kiállása egyik fontos munkája mellett.

Ezen a téren is Hajnal István a Szűcs Jenő igazi elődje. És az irodalomtörténetben Horváth János, aki egyébként minden egyéb vonatkozásban merőben más tudósi-pushoz tartozott. De ha már Horváth Jánost emlitem: látni kell, hogy Szűcs Jenő éppen a Horváth János-i teljesség, Szűcs Jenőnél: a magyar történelem egésze és teljessége terén tudott igazi nagysággá nőni. A történelmi problematika kronológiai szűkítésének elutasításában. Bátorságban, persze, messze maga mögött hagyta azokat a határokat, amelyekig Horváth János elmerészkedett. Bátorságban a nemzeti történetírás antikonzervatív, kritikai és egyetemes szemléleti irányának megnyitása terén.

4) Említettem az egyetemességet. A földrajzi határok közé bezárkózó s látszólagos kárpótlásul a történelmi határok iránt nosztalgiát tápláló historizálás korában Szűcs Jenő magától értetődően tekintette a történelmet egyfelől adottságnak, amit leírhatunk és elemezhetünk, de utólag nem tudjuk és semmiképpen sem akarhatjuk kozmetikázni, s másfelől egyetemes történeti beágyazottságában a nemzeti és partikuláris „magyar” történelemre sohasem leszűkíthetőnek. Szűcs Jenő legnagyobb, önmagában is politikai értékű történetírói tette, a köztes Európa fogalmának kifejtése, akkor egy gyarmatpolitika kritikai ellenelméletének a szerepét is betöltötte; vitapartnerei köztünk vannak, hadd mondjam csak így: a sajnálkozó tudomásulvétel, beletörődés vagy a nyílt apologetika álláspontjával szemben. Ma, politikai események folytán, az elmélet kevés aktualitással bír; de várjuk ki a végét. Mint történeti elmélet mindenképpen maradandó.

5) Szűcs Jenő, aki aprólékos ipar- és várostörténeti adalékok szintézisbe foglalásával kezdte pályáját, eminensen a nagypolitikára is mindig érzékenyen figyelő történetíróvá nőtt; értsd: a *történelem* nagypolitikai mozzanataira érzékenyen figyelő. Dózsá-tanulmányai és főként az utolsó évtized *magnum opusa*, a XIII. század feldolgozása, már ezekben a témákban csúcsosodik: ország dolga, sorskérdések politikai mérlegelése, konszolidáció előnyei és ára, politikus alkat és személyiség küzdelme saját korával. A zárkózott – harmadszor mondom: töprengő személyiség a múlt rekonstrukciójában írói kvalitásokat tudott kifejleszteni képességének gyökerein. A történelemben fejlődött ki, de nem a történész rovására, a politikus és az író.

Szűcs Jenő, tudjuk jól, bár fellépett a katedrara, nem volt egyetemi ember. Egy időben nyilván nem is akart, nem akart volna az lenni. S az egyetemi tanárság boldoggá később sem tette. Ki kell hogy mondjuk: személyes sorsa a történelmünk még ebben is. Az egyetemi oktatás évtizedek alatt fokozatosan a tudomány perifériájára szorult. Ahol alternatíva egyáltalán volt, a nyughatatlan tudomány az egyetemen kívül maradt vagy kívülre került. Ez a helyzet most már mindenképpen *hendikep* a számunkra. Hátrányos adottság, mely csak igen nehezen fog változni, hiszen nem pusztán rendszerhez: legalább így személyekhez is kötött. Szűcs Jenő életműve és hatása azonban más perspektívát is megnyit ennek az adottságnak a szemlélésére. Az ő igazi iskolája éppen nem „iskola” volt. Nem tanterem: szűkebb, laza szakmai és baráti kör, s a tőle tanulásra önként vállalkozók tágabb, de nehezen megfogható közege. Katedra nélküli professzor, egyetem nélküli tanár; tanszék levéltári kutatószobában, könyvtárban és íróasztal, ernyős íróasztali olvasólámpa mellett. A jó – hatékony – egyetem nem mindig ott van, ahol az épület áll, ahol hallgatók nyüzsögnek, ahol címetek, igaz, manapság csak alacsonyabb címetek, lehet szerezni. Valódi egyetem csak ott lehetséges, ahol szellem van: autonóm tudományos személyiség. Szűcs Jenő munkássága sokaknak tanszék nélkül is valódi egyetem volt: lehetőség a tudományosan is termékeny jelenben élésre, a történelemben gondolkodásra.

(Elhangzott a Magyar Történészhallgatók Egyesületének Szűcs Jenő-émlékkonferenciáján.)